

Guth István

Életrajz

A 72 éves Guth István imponáló megjelenésű és kedélyű. Magánházaiban, egy háromszobás lakásban él feleségével, a fiatalos Mariával. Szenvedélyessé válik, amikor sportról, igazságtalanságról, írókról, szerelemről, politikáról beszél.

Az apai nagyapám, Guth (nem tudom a keresztnévét) a belgrádi magyar konzulátus tisztviselője volt, de nem ismertem. Amikor meghalt (nem tudom, hogy Belgrádban vagy Nagyváradon), apám még nagyon fiatal volt, de nem tudom pontosan, mikor halt meg, apám egyáltalán nem emlékezett rá. Így hát csak az apai nagyanyámat, Szerénát ismertem, aki nagyapám halála után újra férjhez ment, egy Schwartz nevű zsidóhoz. Nagyanyám nem viselt hagyományos ruhákat [lásd: haszid öltözködés], de megünnepelte a sábeszt, és minden péntek este gyertyát gyújtott. Magyarul beszélt, és nem emlékszem, hogy tudott-e jiddisül. Csak néhányszor találkoztam vele, mert ő Nagyváradon lakott, mi pedig Brassóban, és akkoriban, az 1930-as években, ez a távolság hatalmas volt. Emlékszem, hogy amikor egyszer meglátogattam, nagyon kedves volt hozzám, mint minden nagymama, de ennél többre nem emlékszem. A második férjét sem ismertem, ő is fiatalon halt meg: amikor megismertem nagymamámat, már másodszori özvegy volt.

Apámnak, Guth Gyulának volt egy nővére, Honig Bella [szül. Guth Bella, 1905–1944]. Ő egy Honig Miklós nevű zsidóhoz ment feleségül; Miklós vezette Nagyvárad legelegánsabb vendéglőjét, a Pallast, míg Bella háztartásbeli volt. Két fiuk volt, Honig Ottó és Tomi; Ottó három vagy négy évvel idősebb volt Tominál, és nagyon tehetséges költőnek tartották, egyes folyóiratok közölték is a verseit.

Nagyanyámnak a második házasságából még volt egy fia, Schwartz Félix, aki 1912-ben született, tehát apám féltestvére volt. Félix itt, Romániában végezte az orvostudományi egyetemet, nem tudom, melyik városban, és azt hiszem, 1939-ben vándorolt ki Franciaországba. Ismertem valamennyire, 8 éves voltam akkoriban. Emlékszem, hogy egyszer meg kellett vizsgálnia egy beteget, egy fölöttünk lakó szomszédot, és megengedte, hogy végignézzem. Érdekelt a mestersége. A háború alatt Félix a Maqui, a német megszállás idején létező francia ellenállás tagja volt, majd a Le Havre-i orvostudományi egyetemen dolgozott orvosként. Gyönyörű villája volt a Côte d'Azur-on [a francia Riviérán]. A feleségét Schwartz Renée-nek hívták, gyermekeik nem voltak. Én voltam az egyetlen örököse, de mivel 1980-ban halt meg, a kommunista rendszer idején, nem örökölhettem azt a házat, így a helyi zsidó hitközségnek adományozta. Miután Franciaországba került, Félix megvásárolta édesanyjának álmai házat, legalábbis ezt mondta apám: egy nagy házat Nagyváradon, udvarán egy diófával. Nagyanyámé volt két szoba és konyha, a ház másik két lakását bérbe adták. Ha jól tudom, nem volt soha cselédjük, ő végezte a házi munkát. Nem termesztett semmit, állatokat sem tartott; de mindig volt diólekvárja az udvaron termő dióból. 15 évvel ezelőtt voltam Nagyváradon, mert kíváncsi voltam, létezik-e még a ház: ott volt, és a diófa hatalmas volt.

Az anyai nagyapám, Löbl Emánuel [?-1960] több Fogaras [Brassó megye] körüli faluban lakott nagyanyámmal, Löbl Hannával [szül. Fendrich Hanna, ?-1953]: Alsóvenicze, Felsővist, Szkoré

[1200–1500 főnyi, román ajkú lakossággal rendelkező kisközségek Fogaras vármegyében. – A szerk.]. Nagypámnak nem voltak testvérei, nagyanyámnak viszont volt két nővére, Goldstein Ida [szül. Fendrich Ida] és Grünfeld Helen [szül. Fendrich Helen]; mindkettőnek zsidó férje volt, és mindketten háztartásbeliek voltak.

Nagypámnak volt egy vendéglője Szkorében, később pedig megengedhette magának, hogy Fogarasba költöztesse az üzletét [Fogaras város Fogaras vármegye székhelye, rendezett tanácsú város, a városi rangot 1907-ben nyerte vissza, korábban szabad királyi város volt, majd 31 éven át nagyközség. Lakosainak száma a 20. század első évtizedeiben 6500–7000 fő között mozgott. Fogaras mind etnikailag, mind vallásfelekezetiileg erősen megosztott város volt. 1910-ben a 6500 főnyi lakosság 51%-a volt magyar, 33%-a román és 16%-a volt német; a lakosok 21%-a tartozott a római katolikus felekezethez, 19%-a a görög katolikushoz és 15%-a görögkeleti egyházhoz; 21% volt a reformátusok, 13% az ágostai evangélikusok és 3% az unitáriusok aránya. Az izraelita hitfelekezethez a lakosok 8%-a tartozott. – A szerk.]. A vendéglő a Mercur nevet viselte, és rövid időn belül a város legnépszerűbb vendéglője lett. Nagy udvara volt és egy kerthelyisége, ahol a vendégek a szabad ég alatt is ehettek. Nagypám mesélte, hogy egyszer – a magyarok nemzeti ünnepe alkalmával [augusztus 20-án, azaz Szent István napján], ami abban az időben fontos ünnep volt, mivel Fogaras osztrák–magyar megszállás alatt volt [István itt az Osztrák-Magyar Monarchiára utal. – A szerk.] – Fogaras előkelősége az ő vendéglőjébe jött ünnepelni, a kerthelyiségbe. Egy cigány zenészbándát hoztak, hogy húzzák el a magyar himnusz; a cigányok kiváló zenészek voltak, hallás után bármit le tudtak játszani, és természetesen a magyar himnusz is tudták. Azonban nem lehetett bízni bennük, hogy nem fognak túl sokat inni, ezért bezárták őket két szobába: az egyikben a hangszerek, a másikban a cigányok voltak, így nem tudtak berúgni zenélés előtt. A cigányok egyikének szörnyű hasmenése volt, és mivel nem volt vécé, kétségbeesésében átrohant a hangszeres szobába, és a helikonba [A kürtök családjába tartozó hangszer. – A szerk.], a ritmuskísérő nagy fúvós rézhangszerbe könnyebbült. Az természetesen eldugult. Amikor kimentek zenélni, szegény helikonos cigánynak nem sikerült egy hangot sem kihoznia a helikonból. Nagypám azt mesélte, hogy a karmester vörös volt a dühtől, szemei kidülledtek, és öklét rázta a helikonos felé, aki nem volt képes tartani a ritmust. Akkor a cigány teleszívta magát levegővel, és teljes erejéből belefújta a helikonba. Az első sorban ülő vendégeket bemocskolta ürülékkel. Hatalmas botrány kerekedett. Senki sem tudta, ki a hibás, a tettesen kívül, természetesen, aki a helikont vécének használta, de az hallgatott. Nagypám utólag megtudta, ki volt a tettes, de nem szólt semmit. Neki nem volt gondja emiatt a hatóságokkal, annak ellenére, hogy a vendéglő az övé volt, mert nem lehetett rábizonyítani semmit. Sőt, Manó bácsi, ahogy őt mindenki ismerte, nagyon szellemes, vidám ember volt, és a fogarasiak nagyon kedvelték. A második világháború után, amikor Erdélyt visszacsatolták Romániához [a trianoni békeszerződést követően], a cigány beismerte tettét, egy időre helyi hős lett, mert a fogarasiak zöme nem szerette a magyarokat.

Nem voltam soha a híres Mercur vendéglőben, mert amikor nagyszüleimnél voltam, akkor már egy kisebb vendéglőjük volt, ahova mentünk, amely Fogaras központjában, a bank mellett volt. Nem emlékszem a nevére, de a helybeliek mindig azt mondták, hogy „Menjünk Manó bácsihoz!”, így ismerte az egész város. A vendéglő a házukban volt: két nagy szoba volt, ami bárként működött, a vendégek itt egy korsó jó hideg sört ihattak, és egy harmadik szoba, ahol enni lehetett. Hátul még volt két szoba, ott éltek a nagyszüleim.

Nagyanyám háztartásbeli volt, de rengeteg dolga volt: ő vezette a vendéglő konyháját, ő felügyelt mindent. A szakácsnő és a cselédek az ő receptjei szerint főztek, ő maga kitűnő szakács volt. Még most is emlékszem egyik kedvencemre, a borsos tokányra. Ez egy borsos marhatokány, előttem van, amint mélytányérokban szolgálták fel, sok sötét színű mártással, borssal és hússal, valami fantasztikus volt! Fogaras előkelősége minden vasárnap reggel Manó bácsihoz ment a híres tokányból enni, amely mellé fölszolgáltak egy korsó sört is. Ez volt Fogarasban a vasárnapi szertartás, magyarok és románok számára egyaránt, és ugyanolyan szent volt ez náluk vasárnap, mint a zsidóknál a minján szombat este.

Sok időt töltöttem náluk, elemis koromban minden nyári vakációban náluk voltam. Sok barátom volt ott, ott tanultam meg úszni vagy az Oltban [Fogaras folyója] halászni. Nagyanyámat lefoglalta a vendéglő, de mindig talált időt a kényeztetésemre, és egyedüli unokaként kissé elkényeztetett gyermek voltam. Mindenben kedvemre járt, kedvenc ételeimet főzte. De ez nem volt túl gyakori, mert választhattam a vendéglő étlapjáról. Emlékszem, hogy nagyon szerettem pincért játszani, és egyedül kiszolgálni a vendégeket. Nagyanyám és nagyapám nagyon büszke volt rám, amikor az asztalok között járkáltam, karomon a fehér asztalkendővel. Az emberek szerettek, legalábbis én úgy gondoltam, és gratuláltak a nagyszüleimnek, hogy milyen nagyszerű unokájuk van. Nem lehettem több akkoriban 11 évesnél, mert emlékszem, hogy még elemis voltam.

Nagyanyám vallásosabb volt nagyapámnál, betartotta a hagyományos szokásokat: kóser ételt főzött a családnak, és szerette volna, hogy a vendéglő is kóser legyen, de természetesen ez lehetetlen volt. Nem tartottuk be a kóserséget, a vendéglő minden fazekába belekóstoltunk. Ők mindketten megtartották a sábeszt, és szombaton eljártak a zsinagógába. Nagyanyám minden péntek este gyertyát gyújtott. Szombaton én is velük mentem a zsinagógába, emlékszem, hogy volt mellette egy tenispálya, ahol a gyermekek összegyűltek játszani. Emlékszem, hogy volt két zsidó kisasszony, akik teniszeztek is, és szörnyű fölényesek voltak. Az adogató azt kiáltotta, hogy „Plaaay!”, a másik pedig visszakiáltotta, hogy „Ready!”.

Az anyai nagyszüleim nem politizáltak. Érdekes, hogy bár Magyarországon éltek, jobban mondva a magyarok által megszállott Erdélyben, nem beszéltek magyarul. Románul beszéltek egymással, vagy jiddisül, ha azt akarták, hogy ne értsem. Nagyapám a román rendszerrel rokonszenvezett: emlékszem, hogy amikor még Szkorében volt a vendéglője, volt még egy esete. Volt az udvaron egy oszlop vagy fa, és azt hiszem május 10-én [Május 10. az első román király megkoronázásának, és a román királyság megalakulásának (1883) az évfordulója. – A szerk.], valaki felhúzta rá a román zászlót. Majdnem botrány lett belőle. Nagyapám természetesen most is tudta, ki a tettes, mert részt vett az „összeesküvésben”, ezért nem szólt semmit. A csendőrnek ki kellett jönnie, egyenruhában és kakastollas sisakjában, fel kellett másznia a fára, és le kellett szednie a zászlót. A fát is ki akarták vágni, de úgy tűnik, meggondolták magukat, mert végül meghagyták. Kivizsgálták az ügyet, de eredménytelenül.

Édesanyámnak, Guth Eszternek (szül. Löbl Eszter, 1907–1985) volt egy bátyja, Löbl Arnold, aki 1902-ben született. Ő Tordán, majd Kolozsváron lakott, a felesége Löbl Zita volt. Emlékszem, hogy egy osztrák–magyar hercegnő nevét viselte, de nem tudom pontosan kiét. [Az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó császárnéja és Magyarország utolsó királynéja volt. Ferenc József Károly főherceg 1911-ben vette feleségül Bourbon-Parma Zita hercegnőt. – A szerk.] Arnold kivándorolt Izraelbe, és ott is halt meg 1993-ban. Két gyermekük volt, Löbl Lucia és Andrei, akik szintén Izraelben élnek.

Édesapám, Guth Gyula 1902-ben született Belgrádban, ahol az apja dolgozott. Apja halála után édesanyjával és annak második férjével, Schwartzcal, Nagyváradra költöztek. A nagyváradai Kereskedelmi Akadémiát végezte el, ahol magyarul tanult. [István valószínűleg nem a Kereskedelmi Akadémiára gondol, hanem arra a nagyon színvonalas főreáliskolára, amelyben a város arculatát meghatározó iparosréteg végezte iskoláit, amely később a kolozsvári vagy külföldi kereskedelmi akadémiákon tanult tovább. A két évfolyamos Kolozsvári Kereskedelmi Akadémia, főiskolai rangú volt, a felvételt érettségihez kötötték. – A szerk.] Édesanyámat, Guth Esztert Fogarasban ismerte meg, és házasságuk után Brassóba költöztek. Édesanyám 1907-ben született Szeben megyében, Szkoré falu mellett, és Kolozsváron tanult a Tarbut zsidó középiskolában, ugyancsak magyarul. Azt az időszakot nevezte ő élete „aranykorának” (1920–1924/5 között), nagyon szerette azt a középiskolát; sztárként kezelték ott, nagyon népszerű volt, és ha jól értettem, a zsidó érzés és cionizmus rendkívül erős volt. Ők magyarul beszéltek egymás között.

A fogarasi zsinagógában házasodtak össze 1930-ban. Nem volt előre megrendezett házasság [Azaz nem működött közre házasságközvetítő. – A szerk.], valószínűleg a zsidó körökben ismerkedtek meg, mert Brassó közel volt Fogarashoz. Édesapám azt mondta, hogy az esküvőn nagyot bakizott: halk, jól nevelt férfi volt, de volt ott egy idősebb férfi, aki nagy lármát csapott. Apám megkérdezte édesanyám legjobb barátnőjétől, Sárítól: „Ki az az ember, aki akkora lármát csap?” „Apám!”, válaszolta ő. „Nem az, Cig bácsit ismerem, a mellette levő”, próbálta apám helyrehozni a bakit. „Az a bátyám!”, válaszolta a lány.

Édesapám a brassói Román Banktársaság meghatalmazottjaként dolgozott, ami tulajdonképpen egy német bank kirendeltsége volt. Fontos tisztség volt, a bank vezérigazgatói meghatalmazták, hogy a nevükben döntsön.

A szüleim egyáltalán nem voltak vallásosak, de édesanyám péntek este mindig gyertyát gyújtott és imádkozott, ezt az édesanyjától tanulta. Viszont a házukban nem volt bárhesz, és az ételünk sem volt kóser. A szédert apám vezette, ő mondta el az imádságokat, és azt hiszem, Pészah előtt nagytakarítás [lásd: homecolás] volt. Purimkor nem öltöztünk be, ezt csak az ortodox zsidók tették. Nagyjából ezeket a zsidó ünnepeket tartottuk meg a szüleim házában. Apám sem volt vallásos, sábeszkor dolgozott, nem tartotta be a kóserséget, viszont a nagyünnepeket igen. Neológ volt, de zsidó öntudatú és buzgó cionista. Emlékszem, hogy édesanyámnak megmaradt a házassági levele [ketuba; lásd: házasság, esküvői szertartás], és apámnak volt egy lila selyem zsákocskája, amelyre Dávid-csillag volt hímezve, és amiben a temetési ruhák [lásd: temetés; kitli], tálesz és a szidur voltak. Apám nem volt semmilyen párt tagja, de a házukban volt egy Keren Kayemet dobozka [lásd: Keren Kajemet Lejisrael (KKL)], amibe minden látogatóknak valamit bele kellett tennie. Apám tagja volt az Ivriának, amely egyike volt az első brassói zsidó szervezeteknek, és amely csak később vált cionistává. Nem tudom pontosan, de azt hiszem, apám fontos személyiség volt ott. Nem beszélt sokat erről, csak annyit mondott, hogy sokat futballoznak. Azt hiszem, a szüleim baráti köre kizárólag zsidókból állt. Édesanyám nagyon nyílt, közvetlen ember volt, és Brassóban nagyon ismert volt, legalábbis a zsidó körökben. Apám jó barátja volt Feiler Dezső, akivel együtt volt az Ivriában (ő később, a második világháború alatt a brassói zsidó hitközség elnöke volt), és ismerte Molnár Citromot, aki a kommunista rendszerben volt a hitközség elnöke.

A két világháború között a brassói zsidó közösség kb. 6–7000 lelket számolt. [Az 1920-as román népszámlálás szerint Brassóban 1505, Brassó megyében pedig 1560 zsidó nemzetiségű

állampolgár volt. Ez a szám emelkedett ugyan, mert 1930-ban már 2519, 1940-ben pedig 2760 zsidót számláltak, de a 6-7000-res lélekszám nem reális. – A szerk.] Tisztviselőink voltak, például Deutsch rabbi, két hóhem, és ezek csak azok, akikre én emlékszem, pedig fiatal koromban nem voltam vallásos. Két zsinagóga volt, egy ortodox és egy neológ, és a közösség két részre oszlott. A kommunisták hatalomra kerülése után ezek egyesültek. Ma már csak a neológ zsinagóga működik.

Én 1931-ben születtem Brassóban. Az első ház, amelyben laktam, elég nagy volt, és óriási kertje volt meg egy rétje, ahol inkább vadvirágok nőttek, mert senki sem ültette be semmivel. Ott játszottam, szaladgáltam, lepkészttem, maga a paradicsom volt. A ház földszintjén laktunk, és fölöttünk valószínűleg egy másik család lakott, mert a ház emeletes volt. Nem emlékszem rájuk, túl kicsi voltam még. Három nagy szobánk, egy konyhánk és egy fürdőszobánk volt. Modern bútorzatunk volt abban az időben, apám és anyám a házasságuk után vásárolták. A bútorok még itt vannak a házamban, de most már antiknak számítanak.

Rám anyám vigyázott, de volt egy fräuleinunk is, mert a jómódú zsidó családokban akkoriban elegáns és divatos volt fräuleint tartani. Ezenkívül mindig volt egy-két cseléd a házban. Nem emlékszem a nevére, egy körülbelül 19 éves szász lány volt, akinek egész nap körülöttem kellett forognia, és németül kellett beszélnie velem. Így jobban megtanultam németül, mint bármilyen más nyelven, amit később tanultam meg, de mára részben elfelejtettem, mert nem gyakoroltam. Édesanyám azt mesélte, hogy három-négy éves koromban, ha éjszaka megszomjaztam, nem azt mondtam, hogy „Kérek szépen egy pohár vizet”, hanem „Bitte ein Glass Wasser!”. Természetesen magyarul is tudtam, a szüleimtől tanultam meg, és amíg nem kezdtem el óvodába járni, nem tudtam egy szót sem románul. Ott tanultam meg az első szavakat románul. Édesanyám ritkán szidott meg, csak „mormogott”, ha valami rosszat műveltem. Apám szigorúbb volt, másként nevelkedett, de én már más időkben nőttem fel, és nem voltam túl szófogadó gyermek, sőt, egyáltalán nem voltam szófogadó. Így hát természetesen néha feszültség volt közöttünk.

Ebből az első házból akkor költöztünk el, amikor elkezdtem elemi iskolába járni, és apám úgy döntött, hogy a zsidó elemibe írat be, ami messze volt. Ezért költöztünk át egy másik villába, amely közelebb volt az iskolához. A földszinten laktunk, és ugyancsak három nagy szobánk volt. Még volt egy magyar úr, aki az alagsorban lakott, ő volt a kapus. A földszinten mellettünk még egy magyar család is lakott, azt hiszem, és az emeleten másik két zsidó család, Ehrlichék és Smuckék. Mi nem nagyon látogattuk a szomszédokat, a Smuckékat kivéve: édesanyám jó barátnője volt Smucknénak, ő volt a tanítónőm a második osztályban. Nekem Ehrlich Miki volt a barátom, aki a másik zsidó család unokája volt, mi együtt játszottunk. Később osztálytársam lett, de már azelőtt ismertük egymást.

Voltak könyvek a házunkban, de nem vallásosak, kivéve a szidurt, amelyre emlékszem, hogy apámnak megvolt. A szüleim sohasem buzdítottak olvasásra, erre nem is volt szükség, mert megszállottja voltam az olvasásnak. A házban levő könyveket hamar kiolvastam, és az osztálytársaimmal cseréltem; valósággal faltam a könyveket, mindent elolvastam, a klasszikusoktól a Dox tengeralattjáró-sorozatig, ami egy heti sorozat volt egy elszabadult német tengeralattjáró viszontagságairól. Magyarul is és románul is olvastam.

Kicsit meglepődtem, amikor először beléptem a zsidó elemi iskolába, mert soha nem látott zsidókat ismertem meg: az ortodox zsidókat, akik öltözködésükkel, pajeszukkal idegenebbeknek tűntek, mint a román barátaim, akikkel az utcán játszottam. Természetesen jól egyeztünk, de mégis a

neológokkal barátkoztam. Nem volt valami előre kitervelt dolog, de azt hiszem, hogy az életstílusunk túl különböző volt: ők egyfolytában imádkoztak, mi egyfolytában olvastunk, az iskolán kívül nem sok közös dolgunk volt. Nem voltak kedvenc tantárgyaim, inkább a szüneteket szerettem. De jó tanuló voltam, pedig otthon nem tanultam: mindent órák közben fogtam fel. Emlékszem, hogy anyám „az első fiúnak” szólított, mert én voltam a legjobb tanuló az osztályban, de volt egy lány, Nagy Cica, Citromnak, a hitközség elnökének a lánya, aki nálam jobb volt.

Az iskola a neológ zsinagóga egyik szárnyában volt, és azt hiszem, 1939-ig tanultam ott, amikor más zsidó fiúk is átjöttek az iskolába, de nem azért, mert úgy akarták, hanem mert a zsidótörvények miatt kirúgták őket az állami iskolákból. Emlékszem, hogy amikor másodikos voltam, május 10-én felvonultunk, annak ellenére, hogy zsidó iskola voltunk. Ehrlich Miki barátomnak volt egy gyönyörű fényképe, amelyen őrként menetelünk. Ez 1939-ben volt, valószínűleg ez volt az utolsó ilyen alkalom. Azt hiszem, harmadikos voltam, 1940-ben lehetett, amikor el kellett hagynunk az épületet, és az iskolát átköltöztették az ortodox zsinagóga udvarára, ahol még két osztályt végeztem. Emlékszem, hogy az első osztálybeli tanítónőnk, Biri néni bambuszbottal a tenyeremre csapott, már nem emlékszem, miért, de valószínűleg megérdemeltem. Két év után onnan is el kellett költöznünk, és a zsidó hitközség valahol máshol bérelt egy házat, ahova az elemi iskola, ami 4 évig tartott, elvégzéséig jártunk. A középiskola 8 évet tartott.

A középiskolát 1942-ben kezdtem, de természetesen a zsidókat nem fogadták be az állami iskolákba, ezért a zsidó középiskolába jártam: ipari profilú volt, de csak név szerint, semmi több. Csak egy műhelyóránk kellett volna legyen, ahol különféle fémdarabokat kellett volna reszelnünk. Az első feladatunk egy fémdarab tökéletes derékszögűre reszelése volt. Emlékszem, hogy a tanár, Engler, nem tudom, miért, jó viszonyban volt apámmal. De nekem adta a legszörnyűbb fémdarabot, hogy derékszögűre reszeljem. Minden évben 10 ilyen feladatunk volt, de én az évet ugyanazzal a nyomorult fémdarabbal fejeztem be. Azért átengedtek, nehezen, de átengedtek. Engler egyfolytában fölényeskedett, nem vette észre, hogy az ő tantárgya nem volt túl fontos. A többi tanár is brassói zsidó volt, mint Engler, művelt emberek.

Azt hiszem, hogy a második világháború elején lehetett, amikor az apai nagyanyámat és apám húgának a családját Auschwitzba deportálták. [Nagyváradról 1944 májusában és júniusában deportálták a zsidókat, összesen 27 215 zsidót, ebben a számban a Nagyvárad környékéről összegyűjtött zsidók is benne voltak. – A szerk.] Apám nagyon szerette Bella húgát, és a háború kitörésekor Brassóba várta őket [lásd: zsidók Észak- és Dél-Erdélyben]. Mind várt és várt, de nem jött senki. Egy idő után terjedni kezdett az a hír, hogy az erdélyi zsidókat a magyarok munkatáborokba deportálták. Úgyhogy apám, a hosszú várakozás után fölkészült a legrosszabbra. Sajnos ez így is lett. Csak Honig Miklós testvére, Bella sógora tért vissza, akit ugyancsak Auschwitzba deportáltak. Túlélte, és ő hozta a hírt, hogy a többiek meghaltak. Családnevüket a „Várad zsidók” című, a holokauszt borzalmait elbeszélő könyv említi meg. [Mózes Teréz: „Várad zsidók”, Literátor Könyvkiadó, Nagyvárad, 1995. – A szerk.]

A háború alatt otthon megtanultam angolul, egy rendkívüli tanárnővel, Pelinnével, aki egy bíró felesége volt. Kitűnően beszélt angolul, és miután megtanította nekem az alapokat, kiválóan szórakoztunk. Emlékszem, hogy együtt olvastuk Jerome K. Jerome „Három ember egy csónakban” című, „a kutyáról nem is szólva” alcímű könyvét. Tudta, hogyan keltse fel az érdeklődésemet

nemcsak a nyelv, hanem a könyv iránt is.

A második világháború idején ismét el kellett költöznünk a villából, amely egy zsidóé volt. Nem tudom pontosan, mi történt, de kilakoltattak bennünket. Tulajdonképpen minden nagyobb házban lakó zsidót kilakoltattak, és nekünk az állomás mellé kellett költöznünk [lásd: zsidótörvények Romániában]. Ez nem volt túl előnyös, mert elkezdtek bombázni az állomást és a Seewald malmot [Brassói malom, későbbi neve „Horia, Cloșca și Crișan”. – A szerk.]. Mi a bombázott terület közepén voltunk, szerencsénk volt, hogy túléltek. Emlékszem, hogy az ortodox húsvét idején bombáztak, mi pedig a házunk udvarán levő árokban próbáltunk fedezéket keresni. Apám nyugtatni próbált: „Mondd el a Smá Jiszráelt, és nem lesz semmi bajod!” Úgy is tettem, elkezdtem szavalni, az iskolából tudtam. Amikor a bombázásnak vége lett, apám elküldött engem és anyámat Stupinibe [Brassótól 5 km-re fekvő falu. – A szerk.], egy bérelt házba. A sors iróniája, hogy amint beköltöztünk oda, a légierő is átköltözött Stupinibe, egy közeli mezőre. De nem volt többé gondunk. Apám nem jött velünk, neki Brassóban kellett maradnia, mert dolgozott. Egyébként apám elvesztette az állását a bankban a zsidótörvények miatt [lásd: zsidótörvények Romániában], mert a bank a németeké volt, és természetesen a Németországban meghozott antiszemita határozatokat itt is alkalmazni kellett. Úgyhogy kénytelen volt feketén dolgozni, különböző cégeknek könyvelt feketén, hogy megélhessünk.

Nekem személy szerint nem esett bántódásom az antiszemitizmus miatt, de elemis iskolatársaimmal együtt igen. A Hitler Jugend egyre népszerűbbé kezdett válni a brassói fiatalok, főleg a németek és szászok körében. A Honterus középiskola [Johannes Honterusról, a brassói reformátorról, az evangélikus egyház és a brassói főiskola megalapítójáról elnevezett brassói iskola, ahol mindent németül tanítottak. – A szerk.] a mi iskolánk mellett volt, és tanítás után, hazafelé menet, ők már csapatokba szerveződtek és vertek bennünket. Mi kettesével-hármasával jártunk, így általában megverték, de mi sem álltunk, mint a farkasok, annyit ütöttek, amennyit bírtunk. Elég gyakran vertek bennünket. Az egyik fiú a csapatukból valami nagyon csúnyát művelt: forró vizet öntött ránk a házuk erkélyéről. Őt megjegyeztem, és 1944. augusztus 23-a után [lásd: Románia kiugrása a háborúból (1944. augusztus 23.)] mi, néhány zsidó, meglátogattuk: kopogtattunk náluk, félretoltuk a szüleiket, és úgy megvertük, hogy nem tért magához. Természetesen nem szólt semmit ezután, a németekkel rokonszenvezők nem tudták, hova bújjanak abban az időben.

A háború idején Löbl Arnold nagybátyám, aki illegális kommunista volt, börtönben is ült itt Brassóban, a Fekete Várban, amely politikai börtön volt, apám segítségével megszökött. Ez 1941–42-ben volt, azt hiszem. Amikor elbocsátották a banktól, apám azért elég sok pénzt kapott kárpótlásként. A teljes összeget arra használta föl, hogy megvesztegessen egy rendőrtisztet, aki „nem vette észre”, hogy nagybátyám megszökött. Arnold Tordára menekült, ahol az illegális kommunista mozgalom vezetője lett. Augusztus 23-a után a tordai kommunista párt titkára lett, és magával vitte a szüleiket Fogarasról. Nagyanyám ott halt meg 1953-ban. Ezt követően nagyapám Brassóba költözött, és itt halt meg 1960-ban. Arnold nagybátyám Baselben, Svájcban tanult politikai közgazdaságtant, Magna cum Laudéval végzett, majd a kolozsvári egyetemre nevezték ki tanárnak. Később a kolozsvári Babeș-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese lett.

A háború után egy normál, állami középiskolába jártam. A középiskolában is volt vallásóránk, és mivel én zsidó voltam, heti két óránk volt itt, a zsinagóga épületében Deutsch rabbival. Hetente

egy alkalommal tartott két órát, rövid szünettel közöttük. Sohasem fogom elfelejteni Habakuk prófétát! Nagy botrány volt ezzel kapcsolatban. Az eset a következő volt: Deutsch bácsi süket volt, majdnem teljesen süket. Mindig hallókészülékkel járt, a fülében volt valami és a mellén is valami kerek, egy elemmel. De mi, gyermekek, tudtuk, hogy nem hall jól a készülékkel sem, mert egyfolytában azt mondta, hogy „Csend legyen, gyerekek!”, még akkor is, amikor egy szót sem szoltunk, amikor meg zajongtunk, nem szólt semmit. Megpróbálta leplezni a süketségét, de mi rájöttünk. És bármit kérdezett abból, amit tanított nekünk, mi csak mozgattuk az ajkunkat, és semmi más. Deutsch bácsi erre azt mondta: „Jól van, lovan, jól van.” Volt egy jó barátom, Kurt Sapira, akinek az apja híres orvos volt itt, Brassóban. Egyszer, óra közben Deutsch bácsi kérdezett valamit Kurttól; Kurt tudta, természetesen, hogy nem hall jól, úgyhogy mímelt valamit, csak az ajkait mozgatta, és megúsza. Szünet után én voltam az első, akit felszólított. Valamit kérdezett Habakuk prófétáról. „Akkor legyen Habakuk!”, gondoltam, és elkezdtem mozgatni az ajkamat. Deutsch bácsi azt mondogatta: „Igen, igen”, és közben közeledett hozzám. Amikor elég közel került, akkora pofont kent le nekem, hogy majdnem elszállt a fejem. Honnan tudtam volna, hogy Deutsch bácsi a szünetben kicserélte az elemeket!? Szörnyű botrány következett, felhívta anyámat az iskolába, azt mondta neki, hogy gúnyt űzők a vallásból és így tovább. Természetesen anyám alig bírta megállni kacagás nélkül, aztán otthon a szüleim hatalmasat mulattak a helyzeten, nem is büntettek meg. Csak annyit kérdeztek, hogy mekkora pofont kaptam a rabbitól. Apám Deutsch rabbit „áldott rossz embernek” nevezte. Deutsch rabbi nagyon tisztelt és rettegett ember volt, de sajnos a brassói közösség nem igazán kedvelte.

A vakációt általában a szüleimmel töltöttem, emlékszem, hogy Tusnádon is voltunk [Az Olt felső szorosa közelében, Csíkszeredától 32 km-re, a Hargitai és Bodoki hegységek lábánál fekvő üdülőváros. – A szerk.]. Kiskoromban, iskoláskorom előtt a szüleim elküldtek egy zsidó gyermektáborba Nagyvárad mellé, a neve talán Bruderlein volt. Nyár volt és nagyon tetszett, rengeteg gyermek volt, akivel játszhattam, zsidó énekeket tanultam. Amikor nagyobb lettem, középiskolás koromban, örvendtem, ha a szüleim szabadságra mentek 10-12 napra, a tengerpartra vagy a hegyekbe, már nem emlékszem a helyekre, én meg egyedül maradtam otthon. Természetesen a barátaimmal beköltöztünk a lakásba, és egy nappal a szüleim érkezése előtt még olyan felfordulás volt a lakásban, úgyhogy áthívtam négy-öt barátomat, és úgy kitakarítottunk, hogy anyám nem győzte csodálni, milyen gyönyörűen néz ki a lakás.

Apám egy adott pillanatban attól félt, hogy ne váljak túlságosan vallásossá, mert a barátaimmal részt vettünk a rabbi által szervezett Oneg Sábátokon, de hamar rájött, hogy nincs ilyen veszély: csak egy baráti kör voltunk, és sok dolgunk volt. [Oneg Sábátnak nevezik a péntek esti összejöveleteket, amit a hitközségeknél szerveznek a közösség számára. – A szerk.] Havonta egyszer vagy kétszer találkoztunk a rabbival, de a szokásos sábat-szertartáson kívül nem csináltunk semmi különöset. A rabbi beszélt, mi közben unatkoztunk, és alig vártuk a szertartás végét, hogy kimehessünk játszani. Egyszer rávéstük a kezdőbetűinket a zsinagóga falára, és annak ellenére, hogy restaurálták, még mindig látható a GS [Guth Ștefan] 1948 felirat.

A középiskolában bekapcsolódtam a Gordonia cionista szervezetbe. Egy baloldali, szociáldemokrata, de nem szélsőséges szervezet volt. Apámnak nem volt semmi köze ahhoz, hogy én cionistává váltam, az igazság nagyon egyszerű: én pingpongoztam, és a városban a Gordoniának volt a legjobb pingpongasztala. Kezdttem oda járni, és az egész csapat velem jött. És ott maradtunk, nagyon összetartó csapat voltunk, és a Gordoniának egyre jobb híre lett. Fontos

szerepet játszott abban, hogy a besszarábiai, csernovici zsidó fiatalokkal kapcsolatba léptem, például Rudich Maninnal, Seiler Melittával, Seiler Erikával stb. Annyira összetartóak voltunk a Gordoniánál, hogy már nem tudtuk, ki honnan származik. Ez fontos szerepe volt akkoriban a cionista szervezetnek, az 1940-es évek elején. És a mai napig szociáldemokrata beállítású maradtam.

A Gordoniánál minden héten előadások voltak zsidó írókról, politikusokról, a politikai helyzetről. Ez 1948 előtt volt, Izrael állam megszületése előtt, a Balfour-nyilatkozatról beszélgettünk, tájékozottak voltunk [Balfour-nyilatkozat: A. J. Balfour brit külügyminiszternek Lord Rotschild bankárhoz, a nagybritanniai zsidóság vezetőjéhez írt, nyilvánosságra hozott levele, amelyben kifejtette, hogy Nagy-Britannia támogatja a palesztinai zsidó állam létrehozását, de ez nem veszélyeztetheti az ott élő többi népcsoport vallási és polgári jogait. Franciaország és az Egyesült Államok elfogadta a nyilatkozat szövegét, és 1922-ben Palesztina brit mandátumterület lett. – A szerk.]. Más tevékenységekben is részt vettünk: a Gordoniának volt egy tábor a Szakálházán [Románul Sacalaz, Temes megyei falu. – A szerk.], ahol söliách-képzés [lásd: slíach] folyt, én is voltam ott söliách kiképzésen, hogy mosávba mehessek. A mosáv egy nyári tábor volt, ahol sokat sportoltunk, és ahol cionista nevelést kaptunk, és katonai jellegű kiképzés folyt. Még volt egy edzőtábor, Sacala, Moldován [hasonló nevű város, Moldva régiójában], de oda Románia egész területéről jöttek zsidók: Erdélyből, Moldvából és Havasalföldről, és nagyon különböztünk egymástól. Úgy tűnt, hogy a más régiókból érkező zsidóknak már volt katonai kiképzésük, mert ismerték a héber vezényszavakat. Mi, a brassói zsidók semmit sem tudtunk erről. Egy adott pillanatban nekem és Weinstein Noru barátomnak egy oszlopban kellett menetelnünk, és a többiekkel együtt kellett gyakorolnunk a menetelést. Azonban mi nem tudtunk menetelni, ezért beálltunk az oszlop végére, és a többiek után próbáltunk mozogni: minden jóakarat megvolt bennünk. Néhány lépés után egy számunkra érthetetlen héber vezényszóra mindenki sarkon fordult, és egyszer csak az oszlop elejére kerültünk. Meneteltünk valamennyit, majd egy újabb vezényszóra az oszlop ismét sarkon fordult, kivéve minket, mert mi folytattuk a menetelést. Óriási botrány lett, a kiképzést vezető barom azt hitte, hogy csúfalkodunk vele. Hiába magyaráztuk neki, hogy nem ismerjük a vezényszavakat. Sajnos a moldvai zsidók nem szerették az erdélyieket, és haza akartak küldeni bennünket. De amikor elterjedt ennek a híre, az összes brassói zsidó azzal fenyegetőzött, hogy akkor ők is hazamennek; aztán az összes erdélyi zsidó is csatlakozott hozzánk, úgyhogy kénytelenek voltak ott tartani. Különböző szükségük volt egy jó focicsapatra, és ez a brassói Hacua volt. Azt nem is kell mondanom, hogy mi nyertük meg a sacalai fociversenyt.

Sacalából a Culturához mentünk Bukarestbe. [A Cultura cionista ifjúsági szervezet volt, amely az 1940-es években működött Bukarestben, és amely az országban tevékenykedő összes cionista szervezetet magában foglalta. – A szerk.] Az ország összes cionista szervezetének saját barakkja volt ott. Katonai és mezőgazdasági képzést kaptunk. Nem voltak túl jó feltételek, harmincan laktunk egy fabarakkban, közös zuhanyozó és vécé volt. A koszt rossz volt, és soha nem volt elég. Én és Neuman Péter barátom szőlőtermesztésre iratkoztunk be, mert azt gondoltuk, hogy így rengeteg szőlőt fogunk enni. Különböző tanfolyamok voltak: szőlőtermesztés, kertészet, gabonatermesztés stb. Így hát mi szőlőtermesztést tanultunk, de egy szem szőlőt sem láttunk: szörnyen éhesek voltunk. Az igazság az, hogy rengeteget loptak: ha a Jointtól érkezett valaki, mindig jó koszt volt, de különben az ember szerencsés volt, ha egy darab kenyérhez és hagymához jutott. De megtörténhet, hogy kitervelt dolog volt, lehet, hogy ki akarták próbálni, meddig bírjuk.

Heten mentünk a Gordoniához, de öten hazajöttek. Csak én és Neuman Péter maradtunk ott. Sokak számára ez meglepetés volt, mert egy elkényeztetett gyermek voltam, senki sem hitte volna, hogy kibírom. De kibírtam. Emlékszem, hogy egyszer Péterrel ki kellett raknunk egy gyümölcslekvárral teli teherautót. A fizetség egy üveg gyümölcslekvár volt. Alig vártuk, hogy megehessük, de amikor a barakkba értünk, Sames Bucu, aki söliách volt a Gordoniában, meglátta, és meg kellett osztanunk a többiekkel: a munkánkért egy kiskanál gyümölcslekvárt kaptunk, de fontos tanulság volt.

Az öt, aki visszatért, eléggé szégyellte magát, ezért mindenkinek azt mondták, hogy szörnyű körülmények voltak ott, és hogy mindenki elhiggye a „borzalmakat”, azt mondták, hogy „Pista még el is ájult!”. Ez igaz volt ugyan, de nem a Gordoniánál, ahogy azt Mendelovici Misi mondta, hanem a következő történt: néha kiengedtek a táborból, és egy ilyen alkalommal elmentünk egy futballmeccsre Bukarestbe. Villamossal mentük oda, a villamos meg tele volt, szörnyű izzadságszag terjengett, és pont akkor valaki szellentett egyet mellettem. Rosszul lettem, és néhány pillanatra elájultam, elég érzékeny voltam az ilyen dolgokra. És ez volt a Pista (ez én voltam) híres ájulása a Culturánál. Misi ezt nem mondta anyámnak, de a hír gyorsan elterjedt a zsidók körében, és anyám így szerzett tudomást az esetről. Természetesen megijedt, és azonnal lejött Bukarestbe. Amikor bejött a tábor udvarára, meglátta Weinstein Norbit, az egyik barátomat – aki azelőtt egyfolytában nálunk volt, ezért jól ismerte –, és utána kiáltott: „Norbi, hol van Pista?!” Norbi nem értette, hogy anyám mitől van annyira kétségbe esve, de segíteni akart neki, hát körülnézett. Akkor anyám megnyugodott, mert rájött, hogyha Norbi engem keres, akkor Pista biztos ott van valahol, és legalább járni tud.

De a Culturát fel kellett oszlatni, mert 1948-ban egy olyan törvényt hoztak, amely minden ifjúsági szervezetet betiltott, a KISZ [Kommunista Ifjak Szövetsége] kivételével. Akkor már nagyon jól szerveztünk a kibucokban kapott katonai kiképzésnek köszönhetően, és a táborot őrtornyokkal őriztük télen-nyáron. Emlékszem, hogy én voltam az egyetlen, akinek bundás kesztyűje volt, hatalmasak voltak. A barakkban az volt az egyetlen pár, és mindenki kölcsönkérte őrség idejére. Dunyhám is volt, amit édesanyám hozott, amikor a Culturához jött, és a hűvös éjszakákon nagyon jól fogott. Azon az estén is hűvös volt, amikor az új törvény híre hozzánk is elért, és kettőnket, Norbit és engem, a „keményeket”, küldtek őrködni a főkapunál levő bódéba. A Cultura vezetői azt gondolták, hogy a CDE [Zsidó Demokrata Bizottság] tagjai [lásd: zsidó érdekképviselői szervezetek a második világháború után Romániában], akik nem voltak cionisták, el fognak jönni a táborba, és minden mozdíthatót megpróbálnak majd elvinni. Amikor a bódéhoz értünk, emlékszem, hogy egy emeletes ágy volt benn, és Péter a felsőt választotta. Nekem is tetszett volna, de csak addig, amíg a két előttünk ott alvót hallottam távozáskor azt mondani Péternek: „Bolond vagy, meg fogsz tikkadni, mint egy kutya!” Norbival még ma is felidézzük néha az esetet, és nagyot nevetünk a felső ágyon: „Megtikkadsz, mint egy kutya!”. Mindenesetre a kaput bezártuk, és tüskés boronát helyeztünk eléje, a tüskével fölfelé, mert ha autókkal vagy teherautókkal jöttek volna, kivágták volna a gumiabroncsokat, és nem tudtak volna elmenni. És valóban, aznap reggel 6 óra körül egy emberekkel teli teherautó érkezett a CDE-től, és be akartak hatolni a tábor területére. Mi ketten botot ragadtunk, riadót fújtunk, amire kijöttek a többiek, néhány percig álltunk farkasszemet nézve egymással. Végül, azt hiszem, rájöttek, hogy nem viccelünk, és harcolni sem érdemes velünk, mert megfordultak és elmentek. Fél óra sem telt el, amikor a Joint emberei is megérkeztek, és a táborból minden mozdíthatót elvittek. Azt mondták nekünk, hogy széledjünk szét csendben és egyenként, mint a tűzokok, és menjünk haza.

A Culturánál eltöltött idő egy örökkévalóságnak tűnt, tele volt eseményekkel. Hatodikos koromban kerültem oda (akkor a középiskola 8 osztályos volt), 1948-ban történt, tehát 16 éves voltam, és az egész néhány hónapig tartott, nem tudom pontosan, meddig. Érdekes, hogy a szüleim elengedtek, pedig apám nagyon szigorú volt a neveléssel kapcsolatban, el lehet akkor képzelni, milyen cionista érzelmű volt.

A Cultura után már nem lehettem egyszerű középiskolás tanuló. Úgy éreztem, nem illek bele abba a nyugodt környezetbe, és akkor magánúton végeztem el a középiskolát. De dolgoznom kellett, mert csak a munkások mehetek úgy vizsgázni, hogy hiányoztak az órákról. Ezért beálltam munkásnak a Schil gyárba [egy brassói szerszámgyár]. Teljesen tapasztalatlan voltam, de szerettem dolgozni, és nemsokára egy egész szerszámraktárért feleltem. Két évet dolgoztam, amíg elvégeztem a középiskolát. Nem kellett túl sokat tanulnom, mert nem volt olyan tanár, aki egy fiatal munkást megbuktatott volna. Emlékszem egy esetre, ami Brauning barátommal történt, aki szintén munkás volt. Matematikavizsgánk volt Goia tanár úrral, egy ismert brassói tanárral, aki általában négy diákot hívott ki a táblához egyetlen példa megoldására. Egyikünk tudta valamennyire az anyagot, de elakadt, a második valami számokat firkált fel a táblára, de nem tudta befejezni. „Folytassa maga!” – mondta Brauning Ininek. „De, tudja... nem tudom” – válaszolt Ini. A tanár akkor rám mutatott. Ini erre: „Ő sem tudja”. „Ezt maga honnan tudja?!” – kérdezte a tanár. „Hát együtt tanultunk” – válaszolta Ini. És az igazat mondta, és pont ettől volt annyira nevetséges, mert ő tényleg hitte azt, amit mondott, nem akart csúfolkodni. Szerencsére a tanár megértette a viccet, és csak annyit mondott, hogy „Menjetek a francba!”, és mindkettőnknek ötöst adott [a leggyengébb jegyet, amivel még át lehetett menni], így mentünk át.

A középiskola elvégzése után, 1950-től a kolozsvári egyetem biológia szakára jártam. Felvételiznem kellett, és nem voltam jól felkészülve, mert a megelőző két évet munkával és nem tanulással töltöttem. Úgyhogy anyám eljött velem Kolozsvárra, és két zsidó család házában laktunk. Anyám segítségével találtam meg őket, aki ugyancsak Kolozsváron volt tanuló. Arnold nagybátyám is segíthetett volna, de nem volt szükségünk rá. Édesanyám körülbelül egy hónapot töltött velem, amíg felvételiztem. Egy egyetemi tanársegéd-től vettem magánórákat. Beleváló ember volt, de mindketten elég hamar beleuntunk a tanulásba, úgyhogy eldöntöttük, hogy a szabad ég alatt folytatjuk a tanulást, pontosabban a strandon. De azért tanultam, és bejutottam (igaz, nem az elsők között) Arnold nagybátyám segítségével, pedig ő a Babeş-Bolyai Tudományegyetem rektorhelyettese volt [1959-től beszélhetünk Babeş-Bolyai Tudományegyetemről (lásd: kolozsvári tudományegyetem), István nagybátyja tehát az akkor még különálló egyetemeken valamelyikének lehetett rektorhelyettese. – A szerk.] Nem akartam kihasználni ezt az összeköttetést. Az első egyetemi évben közepszerű diák voltam, de a másodiktól már jó tanuló voltam, minden jegyem „kitűnő” volt. Egyetlen vizsgán buktam el, az összehasonlító anatómián, de nem azért, mert nem tudtam volna az anyagot. A vizsgaidőszak utolsó vizsgája volt, és a tanár szeretett volna elmenni kirándulni, ezért három nappal előrehozta a vizsga időpontját. Én a csoportom vezetője voltam, és a többiek eldöntötték, hogy tüntetésképpen nem teszik le a vizsgát, és ez maradt a végleges döntés. A vizsga napján elsőként mentem felelni, utánam következtek a legjobb tanulók (sorrendben, osztályzatok szerint). Jó diák voltam, letehettem volna a vizsgát, de nem akartam megszegni az egyezséget. Ezért, miután kihúztam egyet a tanár előtti cédulák közül, meg sem néztem és visszaadtam. Az utánam következő is így tett, és így tovább, amíg egy Daisa nevű diák került sorra. A tanár „megrontotta”, azaz biztatta, hogy mondjon

valamit, bármit, és Daisa ebből rájött, hogy a tanár át fogja engedni, bármit mond, csak azért, hogy megleckéztessen bennünket, és megtörje a csoport egységét. Daisa belement, és egy „elégségest” kapott, és ettől természetesen a csoport egysége megbomlott, mert a többiek is rájöttek, hogy átmehetnek. Így csak a csoport legjobbjai buktak el, néhányan, akik elsőként kerültek sorra. A sors ironiája, hogy miután végeztünk, találkoztam ezzel a Daisával, aki buzgó szakszervezetis volt. Ez az állás tökéletesen találkozott a jellemével. Ha jól emlékszem, én voltam az egyetlen zsidó a csoportban.

Szerettem a biológiát, de nem mindent, amit tanítottak, mert nagyrészt szovjet baromságokat tanítottak. Emlékszem Lepesinszkajára, aki arról vált híressé, hogy megcáfolta Virchow elméletét [Rudolf Virchow (1821–1902): német orvos, sejtpatológiával, valamint közegészségügyi kérdésekkel foglalkozott. – A szerk.], amely szerint egy sejt csak egy másik sejtből születhet. Lepesinszkaja fényképekkel bizonyította, hogy szerves anyagból olyan sejtek képződtek, amelyekből tojás jött létre. [Olga Boriszovna Lepesinszkajáról van szó, aki Oroszországban született 1871-ben. – A szerk.] Néhány év múlva azonban kiderült, hogy a nagy Lepesinszkaja tevékenysége egy nagy csalás volt, mert egyszerűen fordított sorrendben mutatta be egy tojás természetes, szerves anyagokra való lebomlási folyamatának fényképeit, és a biológiában az évszázad felfedezéseként mutatta be ezeket.

Liszenko és Micsurin elméleteit is tanultuk, de szerencsére jó tanáraink voltak, mint Preda úr, akik az „igazi régimódi irányzat” képviselői voltak (ez 1951–1953 között történt, és még nem volt idejük lecserélni az összes tanárt). [Liszenko (1898–1976): szovjet biológus, agronómus. Támadást indított a genetika tudománya ellen, azt hirdette, hogy neveléssel meg lehet változtatni az örökletes tulajdonságokat. 1960-ig meghatározó szerepe volt a szovjet mezőgazdaságban (pl. hirdette, hogy az őszi búza megfelelő kezeléssel tavaszi búzává alakítható. Micsurin (1855–1935): kertész, növénynevelő. A nevével fémjelzett biológiai irányzat szerint a megváltoztatott környezet a szervezetekre jellemző sajátos anyagcseretípusnak köszönhetően új tulajdonságok kifejlődéséhez vezet. Tagadta a genetikát és az öröklődés elméletét Marx, Engels, Lenin és Sztálin elméleti alapelveire hivatkozva; ő volt a „szovjet kreatív darwinizmus” atyja. – A szerk.] és Micsurin– A szerk.] Preda úr szubverzív módon, az igazi biológiát tanította. A kommunisták idealistának tekintették Mendel elméleteit [J. G. Mendel (1822–1884): osztrák botanikus, brünni apát. Kísérletei során felfedezte és megfogalmazta az öröklődés törvényeit (Mendel-szabályok). – A szerk.], de, mint később a tudomány is bebizonyította, Mendelnek volt igaza. Mendel elmélete értelmében egy egyed minden vonását két „faktor” (azaz egy faktorpár) vagy ahogy ma mondjuk, génpár alkotja, egy-egy mindkét szülőjétől. A faktor másolatát alleomorf génnek nevezte. Két különböző alleomorf gén tartalmazhatja ugyanazt az információt, de nem feltétlenül. Ha különböznek, a domináns információt tartalmazó alleomorf gén tulajdonságai öröklődnek tovább. Mindenesetre Preda professzor úr gyönyörű előadást tartott nekünk Mendel elméletéről, bizonyítékokkal, befejezésként pedig azt mondta: „Ez Mendel elmélete, és nem igaz.”

A Kolozsváron töltött időszakban egyáltalán nem kerültem kapcsolatba a helyi zsidó közösséggel. A vallás egyáltalán nem érdekelt, és mint jövőbeli biológus azt gondoltam, egyfajta hamisság van benne. Ezenfelül hobbiim is voltak. Mindig is lelkes sportoló voltam, legalábbis egyetem előtt, mert azután le kellett mondanom valamiről, mert egyszerre nem sportolhattam és tanulhattam. Ezért lemondtam az úszásról, bár tartományi bajnok voltam, és a nemzeti serdülő válogatottban is helyem volt, és így az asztalitenisznél maradtam. Kolozsvár egyetemi asztalitenisz-bajnoka lettem.

A diáktársaim egy pillanatig sem éreztették velem, hogy zsidó vagyok, szerintem sokan nem is tudtak róla, mert vidékről kerültek oda, és nem is hallottak a zsidó problémáról. Emlékszem, hogy egy alkalommal a társaim kántálni [betlehemezni] indultak karácsonykor, ami pedig nekünk nincs megengedve, de engem is hívtak, és velük mentem.

A kommunista időszakban nem volt semmi bántódásom zsidó származásom miatt, viszont egyetlen önéletrajzomban sem említettem, hogy buzgó cionista voltam a Culturánál, mert nem volt semmi okom rá.

Az egyetem elvégzése után Nagyváradra helyeztek ki természetismeret-tanárnak, de nem éreztem semmi elhivatottságot eziránt, ezért inkább úgy döntöttem, hogy a szüleimmel maradok. Egy évet töltöttem így, amíg apám, aki szigorú volt, megelégedte, hogy nem csinálok semmit, és összekötetésekkel elintézte, hogy Sepsiszentgyörgyre [város Brassó közelében] kerüljek egy ásványvízvállalathoz, a minőségellenőrzési osztály laborvezetőjeként. Sepsiszentgyörgyön mindenféle emberrel találkoztam, és emlékszem, hogy aggregényként jó parti voltam, „akadémikus”, és valami nők mind próbálták bizonyítani, hogy milyen jó módúak, egyfolytában a „felső tízezer” kifejezéssel hozakodtak elő, és ez egyszerűen nevetséges volt, hiszen a városnak 8000 lakosa lehetett.

Jó volt ott dolgozni, és később a labor igazgatójának neveztek ki. Majd, az átszervezést követően, főmérnök lettem. Nagyon meglepődtem, de ez mindenkivel így volt. Érdekes volt, mert a zsidókat többé nem engedték vezető állásokba kerülni. [Bár statisztikailag nem kimutatható, a munkahelyeken rejtett antiszemitizmus működött, és a zsidó kádereket más kifogással távolították el. – A szerk.] Sőt, ez még inkább igaz volt, ha az ember nem volt párttag; én zsidó voltam, és nem voltam párttag. Ez a helyzet csak a kinevezés pillanatában állt fenn, mert egy hétre rá az irodámban megjelent a párttitkár az én belépési kérelmemmel. Dilemmában voltam, mert már családom volt, két fiam: ha nem írtam volna alá, mindent elvesztettem volna, nemcsak az új állásomat, hanem az előzőt is. A pártbeli tevékenységem abban merült ki, hogy tagsági könyvem volt.

1957-ben házasodtam össze Maftai Mariával, akit itt ismertem meg Brassóban. Ő koreográfiát tanult Kolozsváron ugyanabban az időszakban, amikor én a biológia egyetemre jártam, de ott egyszer sem találkoztunk. [István a Babeş vagy a Bolyai Tudományegyetem biológia fakultására járt, de azt nem pontosította, hogy melyikre. A két egyetemet 1959-ben egyesítették. Lásd: kolozsvári tudományegyetem – A szerk.] Ő nem zsidó, hanem román, és egyáltalán nem vallásos, olyan, mint én, úgyhogy nem is volt egyházi esküvőnk. Neki is érdekes története van: amikor kicsi volt, valahol Moldvában élt a szüleivel, azt hiszem, Romanban, ahonnan Burdujenibe [Szucsáva megye] költöztek, mert a vasutasok folyton úton voltak akkoriban – az apja állomásfőnök volt ott. Egy adott pillanatban az apját Besszarábiába küldték ki valahova, nem tudom, hova. Amikor az oroszok támadásba lendültek, a vasutasoknak, jegyzőknél és tanároknak, a fontos embereknek egy vasúti kocsit biztosítottak, amelybe fölpackolták a holmijaikat, hogy Romániába menjenek. Azonban éppen augusztus 23-a volt, a németek leállították a vonatot, hozzácsatoltak még néhány löszeres kocsit, átvették és meg sem álltak Salzburgig, Ausztriáig. Ott, azt hiszem, hadifoglyok voltak, egy fogolytáborba kerültek, az apja az osztrák vasutaknál dolgozott, az édesanyját pedig néhány más nővel, akiknek varrógépjük volt, arra kényszerítették, hogy német egyenruhákat varrjanak. A feleségem akkor 9 éves volt, és kilenc hónapig – az ott töltött időszak alatt, 1944-től

1945-ig – román foglyokkal tanult, akik tanárok voltak. Amikor meglátogatta Salzburgot, megtalálta azt a helyet, ahol fogva tartották őket; ma szálloda. A feleségem kárpótlást igényel az osztrák kormánytól, de nehezen tudja bebizonyítani, hogy ott volt, mert csak 9 éves volt. A szülei meghaltak, a többiek is (ketten Brassóban éltek); csak egy fényképe van, amely a belépőjén volt, amellyel bombázásokkor bemehetett az óvóhelyekre.

Két fiunk van, Petrea Dan, aki 1958-ban született, és Petrea Adrian, aki 1960-ban született. Egy időre volt egy cselédlányunk is a házban, még segítettünk is neki, hogy jól házasodjon. Vidéki lány volt, nagyon kedves és rendes, aki az Electrica gyár valamelyik igazgatójához ment feleségül, néha meglátogatott még minket. Édesanyám segített neki, hogy menyasszonyi ruhát készítsen magának, meg minden, és egy igazi úrhölgy lett belőle, sokat javult a helyzete. Ebben az időben Brassóban laktunk a feleségemmel, de naponta ingáztam Sepsiszentgyörgyre dolgozni, 26 éven keresztül. Végül Brassóban kaptam állást.

Édesanyám háztartásbeli volt, de amikor én egyetemre mentem, 1950-ben, beállt dolgozni a város [Brassó] antikváriumába – akkoriban az volt az egyetlen a városban –, később pedig hosszú ideig vezette is. Az antikváriumban volt egy mulatságos esete édesanyámnak, amely később jó anekdotaként terjedt az ország könyvesboltjaiban. Abban az időben, a kommunizmusban, bármilyen boltba belépett az ember és kért valamit, a standard válasz az volt, hogy „Nincs!”. Ez volt akkor a helyzet. Egy nap az édesanyám antikváriumába egy idősebb úr lépett be, és azt kérdezte: „Vannak ógörög nyelvű könyvek?” Anyám azt válaszolta: „Nincsenek.” Az úr, valószínűleg tudatában annak, hogy mindig ezt szokták válaszolni, még egyszer megkérdezte: „Tudja, ógörög, hellén...” „Tudom, uram, de nincsenek.” „De hölgyem, ógörög nyelvű, az Iliász és az Odüsszeia nyelvén...” „Tudom, uram” – válaszolta édesanyám, és elszavalta az Iliász első sorait, ógörögül. Az úr teljesen megdöbben: elpirult, meghajolt és azt mondta: „Kérem, bocsásson meg, tisztelt hölgyem.” És úgy ment kifelé a boltból, háttal, közben hajlongva, amíg ki nem ért az utcára.

Bár apám buzgó cionista volt, sohasem akart alijázni; ez paradoxon, de nagyon erősen kötődött a hazájához, nagyon ragaszkodott a házához, családjához. Mindezek ellenére erősen támogatta a cionista ügyet. 1978-ban halt meg, és a brassói zsidó temetőbe temettük el. Édesanyám valamivel később, 1985-ben halt meg. Ő is a zsidó temetőben nyugszik. A temetésen nem vett részt egy rabbi sem, csak egy minján volt, és én mondtam el a kádist.

Nem érdekelt a rendszer, csak a vállalat üzletei. Nagyon jól működött, és szeretem azt hinni, hogy én is hozzájárultam ehhez. Abban az időben kétféle vezető létezett: azok, akik azért kerültek vezető állásba, mert aktív párttagok voltak, és azok, akik azért kerültek oda, mert szükség volt rájuk. Szeretem azt gondolni, hogy én az utóbbi kategóriához tartoztam. Természetesen a barátok között szidtuk a rendszert az étellel és fűtéssel kapcsolatos problémák miatt, de nem voltam forradalmár. A kommunista időszakban otthon a Szabad Európa Rádiót hallgattam.

Annak ellenére, hogy a Cultura alijázásra képezett ki bennünket, sohasem adtam be kivándorlási kérelmet. Nős voltam, és már voltak gyermekeim. A szüleimet sem akartam elhagyni, és az otthon horgonyként hatott a családra.

Nekem nem volt bántódásom a kommunista időszakban, de a feleségemnek volt, mert a Securitate be akarta szervezni mint besúgót. Abban az időben a mezőgazdasági minisztériumban Kovászna, Brassó és Szeben megye kiviteli képviselőjeként dolgoztam, tehát az exportrészlegben

tevékenykedtem, és ráadásul zsidó is voltam, őket pedig valószínűleg a brassói zsidó közösség érdekelte. Ezért őt rendszeresen látogatta egy szekuritátés tiszt, aki természetesen álnéven mutatkozott be, többször is, és nyomást gyakorolt, illetve megfenyegette, hogyha nem hajlandó együttműködni, az állásomba kerülhet. Ez probléma lett volna, mert a gyermekeim Kolozsváron az orvostudományi egyetemen tanultak, és szükségünk volt pénzre ahhoz, hogy eltarthassuk őket. A feleségem ennek ellenére határozott nemet mondott, de nem történt semmi, az állásom megmaradt. A feleségem azt mesélte, hogy a forradalom után [lásd: az 1989-es romániai forradalom] látta ezt a tisztet az utcán feléje közeledni, de amikor fölismerte, az illető azonnal átment az út másik oldalára és eltűnt.

A gyermekeimet egyik vallás szerint sem neveltem, de mindkettőjüknek erős, talán túl erős zsidó öntudatuk van. Nem vallásosak, de minden más tekintetben zsidók. A feleségem is, aki keresztény, nagyon jó zsidó. Az izraeli háborúk idején ő nálam jobban féltette az ottani embereket, az ottani ismerőseinket. Vannak rokonaink ott, Arnold nagybátyám 1993-ban halt meg, és van még egy rokonunk, Sandberg Judith (mi Jucinak szólítjuk), az anyai nagyanyám egyik unokája, aki anyám számára olyan volt, mint egy testvér, mert a szülei meghaltak, amikor még nagyon fiatal volt, ezért nagyanyám nevelte fel. 1975-ben meglátogattuk, egy Kiryat Shmuel nevű Tel-Aviv melletti faluban lakik a családjával. A férje testvére volt Moshe Sandbar, aki az Izraeli Nemzeti Bank igazgatója volt. Nagyon sok helyet látogattunk meg Izraelben, még többet, mint amennyit Juci és családja, mert rengeteg barátunk volt ott – Brassóból elszármazott barátok –, és ők kirándulásokra vittek. A Negev sivatagban is jártunk, és eljutottunk Muhammad Rashidig, Jemenbe. Amikor visszatértünk, nem volt semmi problémánk a leveleinkkel, tudtam tartani a kapcsolatot a külföldi rokonainkkal még a kommunizmus ideje alatt is.

1989 előtt a feleségem tojást festett a keresztény húsvétkor, de ez csak valami szimbolikus volt, csak azért tette, hogy legyen piros tojás a házban. Karácsonykor karácsonyfát állítottunk, és azt hiszem, ez egy szép szokás. Inkább a gyermekek kedvéért tettük, amikor még kicsik voltak, csalódottak lettek volna, ha látják, hogy másnak van és nekünk nincs. Csak Jom Kipur és más nagyünnep alkalmával mentünk zsinagógába, de nem minden szombaton.

A kommunizmus idején május elsején és augusztus 23-án részt kellett vennem felvonulásokon – végül is egy állami vállalat igazgatója voltam. Néha még a tribünre is meghívtak. A kommunizmusban elég egyszerű életünk volt, én és a feleségem dolgoztunk, sokat jártunk moziba, színházba és koncertekre. Szokásom volt végignézni a feleségem balettórát, nagyon érdekesek voltak.

1987-ben a város központjában voltam. Hallottam arról, hogy valami botrány robbant ki, és ki is mentem az utcára, mert nem létezhetett botrány a jelenlétem nélkül. A Modarom [épület Brassó központjában] elé érve, ahol már összegyűlt néhány rendőr, láttam, amint a Kommunista Párt megyei székhelyét rombolják, a bent levő emberek dossziékat, Ceaușescu képeket dobáltak ki az ablakokon. Addig maradtam ott, amíg arra kényszerítettek, hogy hazamenjünk. [1987. november 15-én Brassóban a munkások tüntetést szerveztek. A kiváltó ok az 1980-as évek közepétől egyre rosszabbodó nehéz gazdasági és szociális helyzet volt. Brassó két nagyüzeméből 47 000 munkás a Román Kommunista Párt székháza elé vonult, hogy kifejezze elégedetlenségét. – A szerk.] Az 1989-es forradalom kitörésekor is a központban voltam, mert a feleségem ott tanított a balettiskolában. Amikor meghallottam a lármát, kimentem. Brassó főterén álltunk, és annyira magával ragadott az

esemény, hogy a többiekkel letérdeltünk, és énekelni kezdtünk. Később egy menetoszlop jött létre, és a Securitate székhelye felé meneteltünk. Abban az időben már Brassóban dolgoztam, és nagyon meglepődtem, hogy buzgó aktivista munkatársaimat ott láttam a tömegben velünk kiáltozni. Egymásra mosolyogtunk és továbbmentünk. Az oszlop kettévált, és mi a Securitate hátsó kapujához értünk. Én és a feleségem az első sorban voltunk, pedig eszünk ágában sem volt oda kerülni. Emlékszem, hogy a kapukat nyitva találtuk, és sohasem fogom elfelejteni, hogy egy szerencsétlen őr, egy sorkatona állt ott, nem egy szekus, még csak nem is tudott jól románul, magyar volt. Halálra rémült, és nem szólt semmit. Valaki ordítva rárontott. Megállítottam és azt mondtam neki, hogy ez egy egyszerű sorkatona, és jobb, ha békén hagyjuk. Azt hiszem, elég meggyőző voltam, mert elengedték. Sápadt volt, alig állt a lábán. Amikor az udvarra értünk, a többiek már ott voltak (a másik kapun jutottak be), és valaki elkezdte a papírokat kihajigálni az irodákból. Ott maradtunk egy darabig, aztán hazamentünk. Nem féltünk, hogy ránk lőnek, mert a lövöldözés csak azon az éjszakán kezdődött, amikor a rádióban bemondták, hogy az embereknek be kellene menniük a központba, hogy őrizzenek mit tudom én, mit, és azokat, aki odamentek, lelőtték. Ez egyszerűen egy csapda volt, a forradalomnak hősökre volt szüksége.

A fiaimnak nem volt semmi bántódása a kommunizmus alatt zsidó származásuk miatt, nagyon nyíltak voltak, és az emberek kedvelték őket. A házunk is mindig nyitva állt a barátaik előtt. Adrian sokat utazott, Angliába, mert egy brit támogatású nem-kormányzati szervezetnek dolgozott, nem tudom a nevét, most pedig a Világbankhoz hívták. Most sokat jár Bulgáriába és Oroszországba. Ő sem gondolt az alijázásra; beszélgettünk erről, de mindkettejüknek túl erős kötelékeik vannak; a családjuk itt él, és a barátaik nagyon fontosak voltak számukra, testvérként kezelték őket. A menyeim orvosok: Adrian felesége Rodica, a Dané pedig Nadia. Nem volt vallásos esküvőjük, Rodica és Nadia ortodox keresztények, és csak polgári esküvőjük volt. A legnagyobb unokám, Oana, 22 éves és egyetemi hallgató Bukarestben, filozófia szakon, a másik, Dana még középiskolás. Ők Dan lányai. Adrian lánya, Diana ötödikes. A fiaim feleségei nem zsidók, és az unokáim sem, pedig a legnagyobbik egy anyámtól örökölt Dávid-csillagos nyakláncot hord, és én örvendek ennek. Dan, a nagyobbik fiam orvos volt, de 1997-ben autóbalesetben meghalt. [Ez a téma nagyon fájdalmas Guth úr számára, és nem hajlandó beszélni róla. – A szerk.] A nyári vakációkban szoktunk találkozni, amikor az unokáim vakáción, a menyeim és Adrian szabadságon vannak, de ez nem túl gyakori.

Azt hiszem, hogy 1989 után javultak az életkörülmények, a szólásszabadság nagyon fontos dolog – én sohasem bírtam befogni a számat. De a szavakat könnyen elfelejtik, és nem is számítanak annyira. Most a brassói zsidó hitközség alelnöke vagyok. A zsidó közösség életébe 2000-ben kapcsolódtam be, amikor a hitközség titkárának, majd alelnökének választottak meg. Én foglalkozom a hitközség adminisztratív ügyeivel, képével: az időm legnagyobb részét feladatok leosztásával és a tevékenységek felügyelésével töltöm.

Otthon nem tartjuk meg az ünnepeket, függetlenül attól, hogy zsidó vagy ortodox keresztény szokásokról van-e szó, és a feleségem sem ünnepli a húsvétot vagy a karácsonyt. Csak annyit kér, hogy ne felejtsem el, hogy Máriának hívják, és a névnapjára ajándékot vegyek neki. Jelenleg elég visszahúzódom élek, nem igazán járok ki. A hitközséghez csak dolgozni járok, különben inkább otthon ülök a feleségemmel.

Inkább konzervatívnak, mint neológnak tartom magam, mert a „neológ” fogalmat először a magyarok használták. A neológ zsinagóga, felépítésekor, 1901-ben magyar volt. Csak 1919-ben

lett román, a trianoni békeszerződés után, de megmaradt az eredeti neve. Mindenesetre a magyarok számára a neológ azt jelenti, amit számunkra a konzervatív, tehát tulajdonképpen ugyanazt fedik, csak az elnevezés különbözik, de azért én inkább konzervatívnak nevezem magam. Számomra zsidónak lenni nem kapcsolatos a vallással, csak hagyományokat jelent. A zsidó öntudatomat a cionista létem, és nem a vallásosságom határozta meg. De büszke vagyok rá, sohasem titkoltam, hogy zsidó vagyok.